

Modstandsorganisationen Ringens oprindelse

Jørgen Banke, Christmas Møller og forberedelsen
af Dansk Studiering

Af Steffen Høgh

Bibliotekskonsulent Jørgen Banke (1877-1953) var i sine yngre dage kendt for at være en dygtig agitator og initiativtager inden for det folkelige oplysningsarbejde. Som lærer i Esbjerg stod han bag oprettelsen af De danske Købstæders Aftenskoleforbund i 1907, og efter at han i 1913 var blevet bibliotekar i Esbjerg, gjorde han sig snart bemærket her. Sammen med Thomas Døssing og Svend Dahl blev han i 1916 medlem af bestyrelsen for den nystiftede Dansk Biblioteksforening, og han blev senere medlem af det udvalg som udformede Biblioteksloven af 5. marts 1920.

Mindre kendt er det måske, at han på sine ældre dage i 1941 var initiativtager til oprettelsen af Dansk Studiering, som under Frode Jakobsens ledelse udviklede sig til en af de store modstandsorganisationer under besættelsen kaldet Ringen.

Jørgen Bankes plan for Dansk Studiering

I foråret 1941 gik Jørgen Banke og tænkte over, hvordan krigen ville ende og hvilken fremtid, der ventede Danmark og resten af Europa.

”Freden kommer vel næppe før Europa er en rygende Ruinhob. Vi maa da gaa ud fra, at det bliver Amerika, der siger nu maa dette

Steffen Høgh, arkivar, cand.phil., Rødovre Lokallistoriske Samling, Kirkesvinget 1, 2610 Rødovre

Galskab høre op...”, skrev Banke i et notat fra marts 1941.¹ Han forestillede sig derefter, at der skulle nedsættes en ”Ordningskomité”, som skulle være grundlovgivende for Europas forenede Stater. Ordningskomitéen skulle ledes af tre amerikanere udpeget af præsident Roosevelt.

I dette notat ligger kimen til Bankes plan for Dansk Studiering. Hans forhåbninger om en afslutning på krigen ved amerikansk indgriben fik ny næring efter udstedelsen af Atlanterhavsdeklarationen den 14. august 1941. I denne hensigtserklæring, der skyldtes Roosevelts initiativ, hed det bl.a., at der skulle sikres frihed, selvbestemmelse og økonomisk tryghed for alle stater, at aggressorerne skulle afvæbnes, afrustning gennemføres og påtvungne grænseændringer afvises.

Banke havde ikke noget præcist kendskab til deklarationens indhold, men han benyttede dens eksistens og formodede indhold i sin argumentation for oprettelsen af Dansk Studiering.

I efteråret 1941 kontaktede han tre politikere og forelagde dem sin plan om at oprette en organisation af studiekredse med navnet Dansk Studiering. De tre politikere var den konservative John Christmas Møller samt socialdemokraterne Hans Hedtoft-Hansen og Hartvig Frisch. I et brev til Hartvig Frisch den 9. oktober beskrev han formålet med organisationen: ”Mens de unge samles om Fortiden, gaar vi gamle rundt i spredt Fægtning og tager Varsler Dag for Dag. Det er ikke sundt. Vi maa samles og tale om Fremtiden. I den Anledning har jeg forelagt følgende Ide for Hr. cand. jur. J. Christmas Møller”:

Dansk Studiering

”Der skal dannes Studiekredse i Hjemmene over Emnet: Konstitueringen af Europas forenede Stater set fra dansk Synspunkt. De første 10, som indbydes, skal være klar over, at de har Forpligtelsen til at danne hver sin Studiekreds over samme Emne og de lader Forpligtelsen gaa videre ... Spørgsmaalet er altsaa at faa et Baand mellem ældre danske, der er alvorligt interesseret i Fremtiden.

Hr. Christmas Møller syntes godt om Ideen og vil gerne være med til at sætte den i Værk, og vi blev straks enige om, at bede Dem

om en Sammenkomst med os for at drøfte Grundbogen og Studievejledningen, idet vi mener, at De er Manden ...

Saavidt jeg kan forstaa, maa de store Linier i Atlanterhavsaftalerne være følgende:

Afrustning af alle Europas Stater, kun en Krigsmaskine som Amerikas, der regeres af den europæiske Kongres, al Vaabenfabrikation tilhører Fællesskabet og kontrolleres af Kongressen.

Alle Stater demokratisk Selvstyre.

Alle Toldgrænser demoleres.

Fælles Mønt, Maal og Vægt for hele Europa.

Ingen Hævninger paa Folkene, hverken økonomisk eller politisk.

Levestandarden skal holdes som hos os, før Krigen, men der maa lovgives om Maximum for en Person eller et Selskabs Oplagring af Kapital.

Jeg mener, at det er disse Forhold vi skal vejledes til at drøfte i Kredsene og jeg mener, at netop et Folk som vort har Ret til et stort Ord, naar den nye Ordning skal træffes, thi vi har som Gunnar Myrdahl siger vist, hvorledes et flittigt Folk bør leve under en demokratisk Ordning i Fredstid.

Han siger i sin bog "Kontakt med Amerika" bl. a. følgende: "Se til det lille Danmark, det havde intet Livsrum, ingen Raastoffer og Kolonier, der gav Underskud, men ikke destomindre havde det den højeste Levestandard i Verden og en Sociallovgivning, der betryggede hvert eneste dansk Individ, en Lovgivning ethvert Kulturfolk burde have til Forbillede".

Da dette er Sandhed mener jeg, at et saadant Folk skal have Indflydelse, naar den sunde Fornuft igen vender tilbage til Europa...".

Da Banke skrev disse linjer var der en begyndende utilfredshed og modstand mod den danske regerings tilpasningspolitik over for besættelsesmagten. Det var især oprettelsen af Frikorps Danmark efter Tysklands angreb på Sovjetunionen i juni 1941 samt loven om forbud mod kommunistiske foreninger og kommunistisk virksomhed fra august 1941, der havde vakt harme i store dele af befolkningen. De tre politikere, som Banke henvendte sig til, var des-

uden i større eller mindre grad blev tvunget bort fra deres politiske virksomhed. Christmas Møller måtte gå af som minister allerede i 1940. I januar 1941 måtte han desuden gå af som folketingsmedlem og forretningsfører for Det konservative Folkeparti. Hedtoft-Hansen måtte efter tysk pres nedlægge sine tillidsposter i Socialdemokratiet i februar 1941, og Hartvig Frisch var blevet tvunget til at afholde sig fra udadvendt politisk aktivitet.

For den tyske Befuldmægtigede i Danmark Renthe-Finks vedkommende havde forholdene i Danmark imidlertid været tilfredsstillende. I november 1941 sendte han en indberetning om situationen til Hitler. Ifølge den var samarbejdet med myndighederne gået gnidningsløst og resultaterne af det økonomiske samarbejde havde vist sig ved gode fødevarerforsyninger og industrileverancer.

Hvis man vendte blikket væk fra Danmark og ud i verden, kunne det se ud til at have lange udsigter med et tysk nederlag. Hitler beherskede det meste af det kontinentale Europa, i Sovjetunionen var hans armégrupper stadig ubesejrede, og USA var endnu ikke trådt ind i krigen.

Jørgen Bankes indtryk af befolkningens holdning havde gjort ham lidt mistrøstig. På sine tjenesterejser havde han oplevet, at mange danskere var blakkede og lod sig styre af deres mave, som han skrev i en indbydelse til oprettelsen af Dansk Studiering: "Der sker jo nu så meget, der faar gode danske til at være noget graamelerede og det er en Fare for os. Man kan nu en Gang som Forholdene arter sig ikke ved egen Hjælp abstrahere fra Pengene. Den som udbetaler mig Penge har jeg svært ved at vise en kold Skulder, og jeg holder ikke af at undersøge, hvor Pengene kommer fra. Jeg har jo faaet dem for ærligt Arbejde, og min Mave er nu foreløbig sikret".

Banke syntes især, at "Maven er svær at tæmme for Bønder og Forretningsmænd hele Vestkysten igennem, skønt vi der i mange Aar har haft det mest solide danske Element. Man har i Jernbanekupéer, Krostuer og andre Steder stadige Udtalelser, der munder ud i Beundring for Disciplin, Ensretning og hvad dertil hører, vi maa have noget der stiver af, noget der virkelig kan vise, hvad en dansk Demokrat er, saaledes at hans Idealer ikke bliver udvisket ...".

Umiddelbart virker Bankes plan for Dansk Studiering, som han forelagde den for Hartvig Frisch, lidt naiv og vidtløftig. Emnet for studiekredsens arbejde "Konstitueringen af Europas forenede Stater" skulle imidlertid også være et middel for Bankes andet mål, nemlig at skabe sammenhold i befolkningen om demokratiske værdier og holde fast i håbet om et frit og demokratisk Danmark.

Det blev formentlig afgørende for Dansk Studierings skæbne, at Jørgen Banke havde sat sig i forbindelse med Christmas Møller. Hverken Hedtoft-Hansen eller Hartvig Frisch ville engagere sig i sagen, hvorimod Christmas Møller sammen med Jørgen Banke i løbet af oktober 1941 forberedte oprettelsen af organisationen. Kort efter at Christmas Møller var kommet ind i billedet, skulle Dansk Studiering ikke være en organisation for "ældre danske" med det formål at drøfte "Konstitueringen af Europas forenede Stater".

Hvis emnet for Dansk Studiering blot skulle have været som Banke foreslog, er det tvivlsomt om det kunne have samlet særlig mange deltagere. Efter min vurdering er det først og fremmest Christmas Møllers fortjeneste, at emnerne for Dansk Studiering blev bredere og mere orienteret mod den aktuelle situation.

Banke var en impulsiv natur. Som han selv skrev i sine erindringer *Oplevelser og Overvejelser* om samarbejdet med Thomas Døssing i Statens Bogsamlingskomité: "Han [Thomas Døssing] gik diplomatisk til Værks, jeg brasede lige paa, saa til at begynde med, havde han megen Vanskelighed med at dressere mig – tit maatte han jo udtale "det kan man ikke", og forklare flere Gange før Praasen gik op for mig ... Da D.B. [Dansk Biblioteksforening] ikke kunne sende Formanden, Th. Døssing, som var Bibliotekar i Komitéen, blev det mig, der var Næstformand. Det var jo en let Sag for mig, idet jeg fulgte de Instruktioner, jeg fik af min Formand, før jeg gik til Møde. – Selv sad han jo som Sekretær uden Stemmeret, tilkaldt af Professor Steenberg. Et Øjekast fra ham kunne rette mig op, hvis jeg slingrede i Valsen".

Man kan måske udtrykke det på den måde, at Banke fandt en ny "Døssing" i Christmas Møller, som kunne hjælpe ham med at føre planen igennem. Banke og Christmas Møller aftalte at indkalde en

række personer for at forberede oprettelsen af Dansk Studiering, og den 13. oktober skrev Banke til Christmas Møller: "... nu sender jeg Dem her, den afklarede første Note til det første store Møde paa 25. Nu mener jeg, at det har faaet den rigtige Form, og jeg beder Dem nu overveje, hvem vi skal indbyde til det første Møde, saa vi kan faa Dansk Studiering konstitueret..."

Christmas Møller lovede et par dage efter Banke at tænke over, hvordan de skulle tilrettelægge oprettelsen af Dansk Studiering. Resultatet af hans overvejelser blev, at de besluttede at indkalde til et møde i Bankes hjem.

Det første møde om Dansk Studiering

Den 26. oktober indbød Jørgen Banke ti personer til et møde i sit hjem den 31. oktober. De indbudte var: Rektor Einar Andersen, professor Harald Bohr, skoleinspektør Elser Bonnichsen, bibliotekar Aase Borregaard, overbibliotekar Svend Dahl, biblioteksdirektør Th. Døssing, cand. mag. Sven V. Knudsen, Christmas Møller, rektor Hans Hartvig Møller og Bankes søn, ekspeditionssekretær Niels Banke.

Med indbydelsen fulgte et forslag om oprettelsen af Dansk Studiering. Til forskel fra Bankes oprindelige forslag var der nu sket to ændringer: Konstitueringen af Europas forenede Stater blev ikke nævnt som emne for kredsens virksomhed, og Dansk Studierings medlemmer skulle ikke længere blot rekrutteres fra den ældre del af befolkningen.

I det nye forslag hedder det bl.a.: "Der maa skabes et Baand mellem *alle Danske* [min fremhævelse], der ønsker Landets Frihed og en Nyordning, der kan hindre Gentagelser af, hvad der nu er sket ... Dette kan ske gennem Dansk Studiering, der hver Maaned udsender et lille meget populært Skrift til Kredsens Studieleder, som han eller hun kan lægge til Grund for Læsning og Drøftelser i Kredsen ... Selvom vi har det værste tilbage, saa er der ingen af os, der tvivler om, at det frie Europa maa komme; vi maa derfor allerede nu forberede os paa den største Stund i Verdenshistorien".

Ingen af Bankes gamle kampfæller fra folkebibliotekernes pionerdage kom til mødet. Svend Dahl svarede Banke den 13. november, at han ikke følte sig kompetent til at deltage i Dansk Studiering, fordi han kun kendte studiekredsarbejdet teoretisk. Han afsluttede dog sit brev med at tilføje, at det kun ville glæde ham, "hvis det viser sig, at du har set rigtigt, og at dine Planer faar Tilslutning fra de Folk, der har Forstand paa de Ting og hvis Mening betyder noget". Fra Thomas Døssing er der ikke bevaret noget svar på indbydelsen.

Harald Bohr meddelte Jørgen Banke den 29. oktober, at han ikke kunne give idéen om Dansk Studiering sin tilslutning, da det under de nuværende forhold næppe var muligt "i videre Kredse virkelig at drøfte Tanker og Forhaabninger om Verdens Fremtid efter Krigen". Bohrs svigerinde, Aase Borregaard meldte ligeledes afbud efter at have læst sin svogers brev "idet jeg ved nærmere Eftertanke ganske slutter mig til hans Udtalelser".

Kun fire af de indbudte deltog: Elser Bonnichsen, Sven V. Knudsen, Christmas Møller og Hans Hartvig Møller. Til disse sluttede sig imidlertid Dansk Studierings "coming man", Frode Jakobsen. Han skrev den 26. oktober til Banke, at han var blevet opfordret af Hartvig Frisch til at sætte sig i forbindelse med ham: "At De er klar over, hvem jeg er, kan jeg ikke regne med, men vi har for øvrigt truffet hinanden, jeg tror Sommeren 1935, hos min Bror Bibliotekar Bredsted i Vejle".

Jørgen Banke har ikke efterladt noget referat fra mødet, men på hans eksemplar af det forslag om oprettelsen af Dansk Studiering, der fulgte med indbydelsen, er der nogle notater, som formentlig er stikord fra diskussionen på mødet. Der står: "1. Kurs Oplys.. 2. O 3. Boycot. 4. F en.."

Af disse delvis uforståelige notater, mener jeg at kunne udlede, at mødedeltagerne har diskuteret, hvilken kurs Dansk Studiering skulle følge, og at de har talt om, at organisationen skulle formidle oplysninger (der ikke ville være underkastet de begrænsninger, som besættelsesmagten havde pålagt den danske presse), samt diskuteret boykot. Der er måske blevet talt om boykot af tyske varer eller af danske firmaer, der arbejdede for tyskerne, eller om at boykotte ar-

bejde for besættelsesmagten. Ifølge Frode Jakobsen var han og Christmas Møller fortalere for en aktiv kurs vendt mod besættelsesmagten, mens de andre deltagere blot ville etablere en pålidelig informationstjeneste via studiekredsene. Frode Jakobsens umiddelbare reaktion på mødet var, at han havde lyst til at bryde med det hele. Christmas Møller fik ham imidlertid overtalt til at holde ved.

Mødedeltagerne besluttede at arbejde videre på oprettelsen af Dansk Studiering, og den 2. november 1941 skrev Banke til sine gæster:

"Idet jeg takker for i Fredags, beder jeg Dem komme til en Sammenkomst Torsdag d. 13. November Kl. 20 i Skt. Pedersstræde 19, 3 [Biblioteksskolen] og indbyde 3-5 Personer, som De stoler paa er interesseret i Dansk Studiering. De skal selv indbyde disse Personer og blot meddele mig, hvor mange, der kommer. Vi kan være c: 32 i Lokalet.

Dagsorden:

Skal Dansk Studiering sættes i Værk?

Hvilke Emner skal studeres?

Hvorledes skal Studieringene udbredes Landet over?

Valg af Hovedbestyrelse. a. Antallet bestemmes. b. Valg

Eventuelt".

Starten på Dansk Studiering

På mødet den 13. november deltog omkring 25 personer. Af deltagerne fra mødet hos Banke meldte rektor Hans Hartvig Møller afbud, men i øvrigt lykkedes det at samle en række fremtrædende personer, bl.a. dagbladet Socialdemokraternes chefredaktør H.P. Sørensen, Nationalmuseets direktør Poul Nørlund, grosserer P.M. Daell, professor Ole Chiewitz, redaktør Knud Secher, den konservative folketingskandidat pastor Hans Thyge Jacobsen samt stud. med. Jørgen Røjel, der senere bl.a. gjorde sig bemærket som sabotør i Holger Danske.

I sin velkomsttale til forsamlingen begrundede Banke oprettelsen af Dansk Studiering således: "I de sidste to Aar har jeg paa mine mange Rejser i Danmark, hvor jeg træffer Lærere, Præster, Bønder

kort sagt et Udsnit af det brede Lag af vort Folk, faaet det Indtryk, at man mere og mere har glemmt, at vi er et frit Folk. De som kun hører dansk Radio og læser danske Aviser er fortvivlet eller klar over, at nu gælder det om at passe sig selv og trænge de nationale Følelser i Baggrunden. De har selvfølgelig alle et brændende Ønske om Fred, men hvorledes det skal blive, vover de ikke at tænke. De er saa inderlig overbevist om, at Danmark ikke faar den ringeste Indflydelse. Vi maa indrette os paa, hvad de sejrende Magter vil byde os, og stiltiende finde os i alt”.

Emnerne for studiekredsene beskrev Banke blot i brede vendinger som ”Emner, der vedrører baade Danmarks Nutid og Fremtid. Emnerne skal sendes ud fra et Centrum, Hovedstyrelsen for Dansk Studiering, som jeg har kaldt det. Denne Hovedstyrelse sætter sig i forbindelse med kyndige Folk, der kan lægge Emnerne tilrette for det brede Lag af Folket”. Bankes oprindelige emne ”Konstitueringen af Europas forenede Stater set fra et dansk Synspunkt” blev ikke nævnt.

Debatten om Dansk Studierings kommende opgaver har antagelig bevæget sig i en mere radikal retning på dette møde end diskussionen på det første møde hjemme hos Jørgen Banke. En af mødedeltagerne, Sven V. Knudsen, der som nævnt også deltog i mødet hos Banke, havde nu fået betænkkeligheder og meddelte Banke den 14. november, at han trådte ud af arbejdet med Dansk Studiering: ”Efter Mødet i Gaar Aftes er det en Kendsgerning, at mit offentlige Arbejde med en halv Million af Landets Ungdom ikke kan forenes med den Virksomhed, som Dansk Studiering paatænker...”. Sven V. Knudsen var bl.a. leder af Pennevenneklubben.

Resultatet af mødet blev, at man nedsatte et udvalg, der skulle forberede lovene for Dansk Studiering og indledte arbejdet med at etablere en hovedledelse for organisationen.

Jørgen Bankes og Christmas Møllers arbejde med Dansk Studiering ebber ud

Selvom der var sket betydelige ændringer i forhold til Jørgens Bankes oprindelige tanker om Dansk Studiering er der næppe tvivl om, at han bifaldt udviklingen. Han kom hurtigt til at sætte pris på

Frode Jakobsen og beskrev ham i et brev den 11. november 1941 til rektor Einar Andersen som "... en ung Mand, De vil blive glad for at kende".

Jørgen Bankes aktivitet i forbindelse med Dansk Studiering ebbede imidlertid ud i begyndelsen af 1942. Det sidste brev i hans arkiv vedrørende Dansk Studiering er en indbydelse til et møde fra Frode Jakobsen den 3. februar 1942.

Årsagen til at hans forbindelse med Dansk Studiering gradvist ophørte er formentlig, at han først og fremmest så sig selv som igangsætter og ikke som én, der skulle slide med det daglige arbejde. Han skrev til Frode Jakobsen den 30. december 1941, at han godt kunne påtage sig hvervet som formand, men kun på én betingelse, nemlig at "De vil love mig at gøre Arbejdet som Viceformand og Sekretær...". I en indbydelse til Dansk Studiering havde han tidligere skrevet, at han ikke henvendte sig af personlige årsager "men blot for at faa noget i Gang i Anledning af "Fornuftens Genkomst". Jeg er en ældre Mand, der faktisk har opnaaet at se et Værk i skøn Blomstring, et Værk, jeg har sat mit Liv ind paa, jeg ønsker ikke at opnaa mere, men i denne Situation, mener jeg dog at kunne bruges som Indbyder til et Kaffeselskab".

Christmas Møller trak sig også mere eller mindre ud af arbejdet med Dansk Studiering, efter at organisationen først var oprettet. Han blev engageret på andre fronter: I vinteren 1941-42 kom han i forbindelse med Aksel Larsen og var med til at oprette Frit Danmark, og den 30. april 1942 indledte han sin flugt til Storbritannien sammen med sin kone og sin søn. Han var sandsynligvis gået ind i forberedelsen af Dansk Studiering, fordi han her så muligheden for at skabe et netværk af pålidelige danske og for at få orienteret Dansk Studierings aktiviteter mere direkte mod besættelsesmagten. I Frode Jakobsen havde han fundet en person, der kunne føre organisationen videre i hans ånd.

Fra Dansk Studiering til Ringen. Et efterskrift

Frode Jakobsen blev forretningsfører for Dansk Studiering og under hans ledelse bevægede Dansk Studiering sig over i illegaliteten. Da Danmarks Frihedsråd blev oprettet i september 1943, blev Frode

Jakobsen medlem som repræsentant for Ringen, som Dansk Studiering hed efter den 29. august 1943. I starten af 1944 begyndte Ringen at oprette militærgrupper, og senere på året blev Holger Danske knyttet til Ringen. Ringen knyttede desuden en række illegale blade til sig blandt andre "Folk og Frihed", "1944", "Grænsevagten", "Folkeviljen", "Tidens Tegn" og "Dansk Presse". Efter befrielsen fik Ringen to repræsentanter i befrielsesregeringen. Frode Jakobsen blev minister for særlige anliggender, mens landsretssagfører Niels Busch-Jensen, der havde været med i ledelsen af Ringen siden 1943, blev justitsminister. I oktober 1945 blev Ringen nedlagt.

KILDER OG LITTERATUR

Bibliotekskonsulent Jørgen Bankes arkiv. 1941: Korrespondancer vedr. dannelsen af Dansk Studiering. Efteråret 1941, samt diverse manuskripter i forbindelse med starten af Dansk Studiering. (Rigsarkivet. Arkiver fra besættelsen, 5082).

Andersen, Steen M.: Modstandsorganisationen Ringen 1941-1945. Oplysning – Kamp – Politik. En undersøgelse af Ringens opståen, sammensætning, udbredelse, arbejde og formål. Odense, 1984.

Banke, Jørgen: Oplevelser og Overvejelser. Fra et jævnt og muntert virksomt Liv paa Jord. Bd. I-II, København, 1944-46.

NOTE

1. Her og for de følgende citater vedr. forberedelsen af Dansk Studiering: Bibliotekskonsulent Jørgen Bankes arkiv 1941: Korrespondancer vedr. dannelsen af Dansk Studiering. Efteråret 1941, samt diverse manuskripter i forbindelse med starten af Dansk Studiering. (Rigsarkivet. Arkiver fra besættelsen, 5082).